

TİBBİ ETİKANIN FORMALAŞMASINDA İSLAM FAKTORU

Qəmərxanım CAVADLI,

*Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədr müavini,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru*

AÇAR SÖZLƏR: *müsəlman təbabəti, tibbi etika, İslam bioetikasi.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *мусульманская медицина, врачебная этика, исламская биоэтика.*

KEY WORDS: *Islamic medicine, medical ethics, Islamic bioethics.*

XXI əsr dünya çapında elmi biliklərin geniş inteqrasiyası və yeni sintezləri dövrü kimi xarakterizə olunur. Keçən əsrin ortalarından cəmiyyətin həyatında, onun mədəni və elmi-texniki düşüncə tərzində, əməli nailiyyətlərində, habelə əmin-amanlığının təmin olunmasında nisbi dirçəliş və tərəqqi bərqərar olmuşdur. Siyasi, iqtisadi, mədəni və mənəvi baxımdan çox mürəkkəb, həm də xeyli ziddiyyətli olan belə bir şəraitdə insan-insan, insan-təbiət, insan-canlı aləm münasibətləri necə olmalıdır, insan hansı mədəni, əxlaqi və hüquqi dəyərlər zəminində yaşamalır, onun öndər niyyət və məqsədləri nələrə yönəlməlidir kimi suallar fərdi düşüncəni aşaraq milli və ümumbəşəri problem səviyyəsinə yüksəlmişdir. Buna görə də elmi-texniki və tibbi tərəqqinin insan psixologiyasına, onun davranış motivləri, emosional durumu, əməli fəaliyyəti və şüuruna təsiri heç vaxt birmənalı olmamışdır. Bu tərəqqi müasir sivilizasiyanın rifah mənbəyi olmaqla yanaşı, insan, onun yaşam mühiti, mədəni-ekoloji şəraiti, sağlamlığı üçün təhlükələr də yaratmaqdadır. Əsas təhlükə isə təbiətin maddi və bioloji strukturunun pozulmasına, insan davranışının əyintilərinə səbəb olmuşdur.

Həyat təhlükəsizliyinin çox ciddi olması faktı ekoloji hərəkət ideologiyasını da ön plana çıxarmışdır. Təbii fəlakət və xəstəliklərin qurbanları azmış kimi, insanların özlərini və digər canlı varlıqları kütləvi surətdə məhv etmələri, səhiyyənin təşkilində və tibbin inkişafında yaranan problemlər, müxtəlif sənaye sahələrində böyük həcmdə hasil edilən zərərli tullantılar, milyonlarla maşın və digər yanacaq mühərriklərinin havaya püskürtdüyü ziyanlı qaz qarışıqları ətraf mühitin ekoloji vəziyyətini xeyli sarsıtmış, insanlar qarşısında böyük problemlər yaratmışdır. Bütün bu real amil və şəraitlər elmi təfəkkürün üzərinə böyük yük qoymuş, onu yeni idraki ümumiləşdirmələrə, yeni elmi sintezlərə məcbur etmişdir. Elə XX əsrin ortalarından başlayaraq elmlərə çox yaxın olan, onlarla qaynaq-qarışan və yeni inteqrativ elmi-praktik sahələrdən biri olan bioetikanın yaradılması da məhz bu səbəblərə görədir.

Bioetikanın meydana gəlməsini şərtləndirən səbəblərdən biri də həkimlərin peşəkar fəaliyyəti zamanı ortaya çıxan və tez-tez müzakirə mövzusunə çevrilən əxlaqi-mənəvi və ya deontoloji problemlər olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, bu problemlər çox vaxt ictimaiyyətin

diqqətindən yayındırılmış və gizli müzakirə edilmişdir. Bir vaxtlar təbabət insanların şüurunda xəstələrə qarşı yüksək humanist münasibət, qayğı bəsləmək ideyalarını təbliğ edən, eləcə də həyatda bu ideyalara riayət olunmasına çalışan peşə sahəsi kimi nüfuz və hörmət qazanmışdı. Lakin elmi-təcrübi, maddi və texniki təminat baxımından daim yüksələn, bir çox xəstəliklərə qarşı radikal yollar tapan müasir tibb zaman-zaman öz əvvəlki simasını itirməyə başlamışdır. Qeyri-adi və gizli tibbi-bioloji tədqiqatlar aparən, kommersiya məqsədləri güdən bəzi həkimlər öz yolundan azmış, xəstələr üzərində onların razılığı olmadan və iradəsinin əksinə tibbi təcrübələr aparmaqda maraqlı olmuş, tibbi etikaya məhəl qoymamışlar. XX əsr tibb tarixində baş vermiş və illər keçəndən sonra açıqlanmış bu kimi faktlar ictimaiyyətin haqlı təşviş və narazılığına səbəb olmaya bilməzdi. Bu işə bu sahədə əxlaqi prinsiplərin pozulmasından xəbər verir. Bəs İslam dini bu yeni elm sahəsinə və onun əhatə etdiyi məsələlərə necə münasibət göstərir?

Bəşəriyyət qədimdən insan, kainat və Allah, eləcə də bu üçlüyün bir-biri ilə qarşılıqlı münasibətləri haqqında düşünmüş, bunun üçün də müxtəlif elmlərə üz tutmuşdur. İnsan uzun sürən tədqiqatlardan sonra anlamışdır ki, kainat Allahın qüdrət və iradəsi ilə yazdığı bir kitabdır. Bu kitab Allahın müəyyən plan, proqram, ölçü və tarazlığa görə tənzimlədiyi əşya və hadisələrdən ibarətdir, ilahi həqiqətlərə əsaslanır. İlahi həqiqət budur ki, Allahın bir də Kəlam sifətindən gələn Quran kitabı var. Uca Yaradan bu Kitablə insanlara kainatı izah edir, oradakı əşya və hadisələrə işıq tutur. Həqiqi elm varlıq və insan kitabını araşdıraraq təcrübələr nəticəsində bəzi həqiqətləri müəyyən edir və Allahın kainatdakı icraatından, ilahi qanunlarla əşya və hadisələrin münasibətindən formalaşan hesabatlardan ibarətdir.

İslamşünaslara yaxşı bəllidir ki, İslamaqədərki ərəb tayfalarının özünəməxsus əxlaq normaları, mənəvi dəyərləri olmuşdur. O dövrün görkəmli ərəb şairləri - əş-Şanfara, Əmr ibn Gülsüm, Uşru əl-Qays və başqaları xeyirxahlıq, namus, şücaət, vicdan, vətənpərvərlik kimi əxlaqi keyfiyyətləri tərifləmiş, xəsisliyi, qorxaqlığı, xainliyi və ikiüzlülüüyü pisləmişlər. Ərəb cəmiyyətinin ictimai-iqtisadi əsasının dəyişməsi və ilkin feodal münasibətlərinin bərqərar olması sonradan buradakı mənəvi dəyərləri, o cümlədən dini baxışlarla əlaqədar olan əxlaq normalarını da əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirmişdi.

VII əsrdən etibarən Qərbi Ərəbistanın Hicaz əyalətində – Məkkə şəhərində Allah-Təala tərəfindən kamil bir din olaraq insanların hidayəti üçün göndərilən, sonradan isə Yaxın və Orta Şərq ölkələrində böyük vüsətlə yayılmağa başlayan İslam insan həyatının bütün sahələrində, o cümlədən dünyagörüşündə (dini, hüquqi, siyasi, elmi, əxlaqi və s.) özünəməxsus və əhəmiyyətli dəyişikliklər etməyə başlamışdır.

Ərəbcə olan “**İslam**” sözü “s-l-m” kökündən törəmişdir. Məna etibarilə sülh (*salam* da bu kökdəndir) və səlamətlik anlamına gələn, həmçinin əsas qayəsi və ehkamı tövhid, nübuvvət və məaddan ibarət olan İslam dini insanlara yalnız yeganə Allaha ibadət etməyi, Onun əmrlərini sözsüz və şərtsiz yerinə yetirməyi buyurur. Ərəb xilafəti ərəzində formalaşmağa başlayan və yeni din olan İslam orta əsr fəlsəfi fikrinin intibahına səbəb olmuş, İslamın təməli sayılan Qurani-Kərim isə nazil olduğu gündən bütün insanları Allahın rəhmət və mərhəməti ilə dolu

sonsuz ilahi nemətlərə, əxlaq və etika çərçivəsində bəirlənən gözəl hərəkətlərə çağırılmışdır.

Tibbi aspektdə İslam insanın öz sağlamlığı qayğısına qalmasını ibadətə bir növü kimi qəbul edir. Müsəlman aləmində təbabətin “tibbi-nəbəvi” (Peyğəmbər tibbi) adlanan xüsusi bir bölməsi mövcuddur ki, orada Məhəmməd peyğəmbərin (s) sünnəsində tibbin yeri, onun tibbi görüşləri geniş surətdə işıqlandırılır. Həzrət Məhəmməd (s) sağlamlıq sahəsi ilə yaxından maraqlanmış, onun bu mövzudakı hədisləri insanlar üçün yol göstəricisi olmuşdur. Allahın qüdrət və əzəmətini, əbədi və əzəli elmini insanlara çatdıran Qurani-Kərimdə tibbə dair bir sıra məlumatların olması da təbiidir. Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, Quranda nücum - astronomiyadan sonra ən çox tibbi biliklərə yer verilmiş, insanın yaranması, təşəkkülü, anatomiya, fiziologiya, patologiya, bədən və ruh xəstəlikləri barədə qiymətli fikirlər ehtiva edilmişdir. Bir sıra alimlərin rəyinə görə, Quranın sağlamlıq barəsində əsas prinsipi müalicə deyil, insanı mühafizə etmək, onun sağlamlığını qorumaq – hifzü-sihhədir. Hifzü-sihhəyə bir sıra gigiyenik təlimatlar, o cümlədən normal qidalanma və zərərli ərzaqlardan qorunma məsləhətləri də daxildir. İnsanın sağlamlığına qarşı bu qədər həssas və ciddi olan bir dini sistem kimi İslam tibbi məsələlərin həm əxlaqi, həm də hüquqi baxımdan düzgün uzlaşdırılmasını daim diqqətdə saxlamışdır.

Müsəlman təbabətinin təşəkkül başlanğıcı Suriya və İran tibbi ilə bağlıdır. Fəth edilmiş ərazilərdə yerli mədəniyyətlərin özəlliklərinə bələd olmaq və elmi nailiyyətlərə xüsusi diqqətlə yanaşmaq müsəlman sivilizasiyasının təməl prinsipi olmuşdur. Bu kontekstdə yəhudi, xristian və hətta sabii alimlərinin tədqiqatlarından bəhrələnmək yeni müsəlman tibbi yaranmış və bu tibbin özəyini *müsəlman əxlaqi* və *müsəlman fiqhi* təşkil etmişdir.

Müsəlman həkimləri tibbin müxtəlif sahələrində olduqca əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə etmişdilər. O dövrlərdə çox geniş yayılmış infeksiya xəstəliklərin, xüsusilə çiçək və qızılcanın diaqnozuna aid ilk elmi tədqiqat işi böyük müsəlman filosofu və həkimi Zəkəriyyə Raziyə (865-935) aiddir. Avropada Razes kimi tanınan alim, eyni zamanda kimya elminə dərin bələd olmuşdur. O, “Həvi” adlı əsərində yunan, süryani, fars, hind və ərəb təbabətinin bütün ensiklopedik bilgilərini toplamış, həmçinin şəxsi təcrübəsinə əsaslanan bir çox tədqiqatlar da aparmışdır. Başqa bir müsəlman həkim Əli ibn Abbas Əxvazi Məcusinin (vəfat tarixi 1010-cu il) “Kamilüs-Sənaa” (bəzi mənbələrdə “Tebbe Maleki”) adlı kitabı beş əsr ərzində Avropa universitetlərində tibb üzrə ən mükəmməl dərslik hesab edilmişdir. Məcusinin kapilyar damarlar sistemi haqqındakı bilikləri tibb tarixində böyük əhəmiyyətə malik olmuşdur.

Təbii ki, müsəlman tibbi haqqında danışarkən dahi Əbu Əli ibn Sinanın və onun möhtəşəm “əl-Qanun” kitabının adını çəkməmək olmaz. Bu kitabın özəlliyi ondan ibarətdir ki, təkcə xəstəliklərin müalicəsi haqqında deyil, eyni zamanda farmakologiya, diyetologiya və sanitariya-gigiyenik profilaktika haqqında geniş məlumat verir. İbn Sina nəzəri bilikləri təcrübələrlə təsdiq edən, cərrahiyyə və kimyəvi təcrübələr sahəsində bir çox yeniliklərin banisi sayılan böyük şəxsiyyətlərdən olmuşdur. Tibbin inkişafına Əndəlüs həkimləri – İbn Rüşd (1114-1171), İbn əl-Xəttab Əndəlüsi (vəfat tarixi 1375), Səmuil ibn Yəhya ibn Abbas əl-Məğribi və başqaları da böyük töhfələr vermişlər. Qafqaz və Azərbaycan ərazisində də öz zamanələrinin görkəmli həkim

və təbibləri sayılan Ömər ibn Abbas, Hüseyin Hadi, Mahmud ibn İlyas, Hübeys ət-Tiflisi, İsa ər-Raqi, Müzhəbəddin ət-Təbrizi kimi şəxslər olmuşdur. Naxçıvanda Fəxrəddin Əbu Abdullah Əhməd ibn Ərəbşah ən-Naxçıvani, Əkmələddin ən-Naxçıvani, Məhəmməd Bərgüşadinin əsərlərində təbabətə dair bir sıra yeni fikirlər və müalicə üsulları haqqında göstərişlər var.

İslam özündən əvvəlki Musəvilik və Xristianlıq dinlərindəki kimi ölümlər üzərində anatomik əməliyyatlar aparmağı və ya amputasiya etməyi məqbul saymır. Lakin insanların sağlamlığı, xəstəliklərin diaqnostikası, cərrahiyyənin inkişafı naminə insan anatomiyasını öyrənmək zərurəti vardı. Buna görə də qadağalara baxmayaraq, anatomik əməliyyatlar aparılırdı, hətta bu sahədə müsəlmanlar Halen və bir çox digər qədim yunan təbibindən qat-qat irəlidə idilər. Bu məlumatların səhihliyinə Razinin “Tibbi Mənsuri”, İbn Sinanın “Qanun” və Əli ibn Abbasın “Kitab əl-Maliki” kitabları dəlalət edə bilər.

İslamın bəzi tibbi araşdırmalara qoyduğu qadağalara baxmayaraq, Abbasilər dövründən başlayaraq səhiyyənin inkişafına çox ciddi yanaşıldığı da bəllidir. Belə ki, dövlətin yaratdığı maristanlarda (farsca - “bimaristan” sözündən götürülmüşdür) xəstələr üzərində daimi nəzarət və stasionar müalicə üçün hər cür şərait yaradılırdı. Ümumiyyətlə, mənbələrdə göstərilir ki, həmin dövrdə İslam dünyasında həm xəstəxana, həm də elmi-tədqiqat mərkəzi kimi fəaliyyət göstərən 30-dan artıq tibbi müəssisə olmuşdur. İlk xəstəxananın Harun ər-Rəşid dövründə təsis edildiyi bildirilir, daha sonra onların sayı beşə çatdırılmışdır [7, s. 65]. Maraqlıdır ki, həm müsəlmanlara, həm də qeyri-müsəlmanlara tibbi xidmət göstərən və dərmanla təchiz edən ilk səyyar xəstəxana da məhz müsəlman dünyasının nailiyyətlərindəndir. İslam tarixçilərinin əsərlərində maristanların təşkili, xəstələrin sayı, müalicə personalı və müəssisənin büdcəsi haqqında maraqlı məlumatlara rast gəlmək mümkündür. Məsələn, Razinin uzun müddət rəhbərlik etdiyi Rey xəstəxanasında həkimlərin səviyyə və ixtisasına uyğun gələn müalicə metodu olub. Yüngül xəstələrə gənc həkimlər baxıb, daha təcrübəli həkimlər isə hər gün bütün xəstələri müayinə edib. Azudi xəstəxanasında müxtəlif ixtisaslar üzrə - oftalmoloq, cərrah, ortoped və s. 24 həkim çalışmış və sutka ərzində növbətçilik sistemi qurulmuşdur. İbn Cübeyr Azudi xəstəxanasının böyük bir saray olduğunu, burada xəstələrin pulsuz yemək və dərmanlarla təmin olduğunu yazır. Deyləmi hakimi Nurəddin Zəngi (1147-1174) Dəməşqdə buna bənzər bir xəstəxana inşa etdirib. Misirdə Səlahəddin Əyyubinin təsis etdiyi “Nasiri” xəstəxanası və “Mənsuri” ruhi müalicəxanası da məşhurdur. Müsəlman dünyasında ruhi xəstələrin müalicəsi üçün özəl xəstəxanaların mövcudluğu bütün dünyaya nümunə olub. Tarixçi Əbu əl-Abbas Mübərrəd hələ IX əsrdə xəlifə Mütəvəkkilin dövründə (847-861) Bağdad yaxınlığında Hazkal adlanan bir yerdə belə müalicə ocağının olması barədə məlumat verir.

Bütün adları çəkilən və təəssüf ki, bəzən çəkilməyən orta əsr müsəlman təbiblərinin elmi biliklərinin və tibbi bacarıqlarının əsasında İslam əxlaqına və Allahın insana verdiyi dəyərə söykənən mənəvi baza yaradılmışdır. Təsədüfi deyil ki, XII əsrdə müsəlmanların cərrahiyyə metodlarını xristian cərrahiyyəsindən qat-qat üstün sayan Əsamət ibn Münkəz adlı müəllif yazır: “Xristian cərrahları insanla qəssab kimi rəftar edirlər. ...halbuki bizə neçə növ ağrıkəsici (anestezi) məlumdur” [7, s. 61-62]. Avropada psixi xəstələri “şeytan vəsvəsinə” tutulmuş

hesab edərək, tonqallarda yandıranda, qəfəslərdə saxlayanda, müsəlman həkimləri belə xəstələri darül-tibbiyyələrdə xoş rayihəli çiçəklərin qoxusu (aromaterapiya), efir vannaları, musiqi və şeiriyətlə müalicə edirdilər. Abbasi xilafəti dönməndə vəzir Əli ibn İsa (860-946) həbsxanalarda olan məhkumların da həkim tərəfindən müalicəsi barədə qərar vermiş və zindanlara daimi tibbi personal və sanitarlar göndərilmişdir. Bəşər tarixində ilk dəfə müsəlmanlar tərəfindən reallaşdırılan bu yeniliklər bu gün Qərb dünyasının prioriteti sayılır, lakin unutmaq olmaz ki, insana şəfqət, mərhəmət, xeyirxahlıq etmək bizim dinimizin təməlidir.

Təbii ki, təkə müsəlman təbabətinin nailiyyətləri əsasında İslam dünyasında bioetik fikrin inkişafına dair mülahizələr söyləmək yetərli olmaz. Burada mütləq şəkildə müsəlman cəmiyyətlərində əxlaqın, hüququn və şəriətin vəhdətindən yaranan kompleks vəziyyəti araşdırmaq lazımdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, İslamın yayıldığı ərazilərdə iqlim və etnik müxtəlifliyi, adət və ənənələrin rəngarəngliyi, məzhəb və təriqət fərqliliyi mövzumuzun hüdudlarını çox genişləndirə bilər. Ona görə də biz bu tədqiqatın məqsəd və nəticələrini nəzərə alaraq, qarşımıza qoyduğumuz vəzifələrin həlli ilə bağlı müxtəlif tendensiyaların araşdırılması zamanı mövcud faktların müqayisəli təhlili, nəticələrin analizi və ümumiləşdirilməsi kimi ümumən qəbul edilmiş və təsbit olunmuş elmi metodologiyanın dialektika qanunlarından, induktiv və deduktiv məntiqi idrak metodlarından istifadə etməyə çalışacağıq. Zənnimizcə, bu konseptual yanaşma belə bir geniş mövzunun şərh üçün ən münasib vasitədir.

Dinimizə əsasən insanın insan üzərində hökmranlığının yolverilməzliyi, qadınların hüquq və vəzifələri, əməllərin dərəcələri, halallar və haramlar, günahlar və əfvələr barədə mülahizə yürütmək və ya qərar vermək mümkündür. Biz ümumiyyətlə əminik ki, İslama əsaslanan insan hüquqlarını və vəzifələrini bilmədən müasir müsəlman bioetikası haqqında danışmaq olmaz. Bunu nəzərə alaraq, insan haqları baxımından vacib olan bir neçə məqamın üzərində özəlliklə dayanmaq istərdik.

Hər şeydən əvvəl onu qeyd etmək lazımdır ki, İslamın bioetikaya münasibəti – onun insana münasibəti ilə birbaşa əlaqəlidir. Belə ki, İslam dini insanın şəxsiyyətini, ləyaqətini, hüquqlarını, xüsusilə qadın hüquqlarını təmin edir və qoruyur. Allah insanı dünyanın ən kamil məxluqu olaraq yaratmış, əqidəsi, imanı və təqvası olan şəxsi mələklərdən də üstün tutmuşdur. Buna görə də İslamın bioetika problemlərinə olan münasibətində insan hüquqları konsepsiyasının bütün incəlikləri mütləq nəzərə çarpır və düzgün elmi şərhini tələb edir.

İslam insanın insan üzərindəki ağılıq və üstünlük iddialarını həmişə rədd etmişdir. İlk növbədə Qurani-Kərimin müqəddəs ayəsi ilə - **“Ey insanlar! Biz sizi bir kişi və bir qadıdan yaratdıq. Sonra bir-birinizi tanıyasınız deyə, sizi xalqlara və qəbilələrə ayırdıq. Allah yanında ən hörmətli olanınız Allahdan ən çox qorxanızdır...”** [1, Hucurat, 13] insanların eyni kökdən yaranışı və bir-birinə qardaş olduğu bildirilmiş, Məhəmməd peyğəmbərin (s) məşhur Vida xütbəsindəki *“Allah nəzərində ən üstün olanınız təqvası ən çox olanınızdır. Ərəblə əcəmin bir-birinə qarşı üstünlüyü yalnız təqva ilədir”* hədisi ilə də təsdiqini tapmışdır. İslamın insan haqları, bərabərlik və ədalət haqqındakı postulatlarını ən bariz şəkildə nümayiş etdirən onun qullara və qadınlara olan münasibətidir. Bəşər tarixində ilk dəfə qulu azad insana bərabər

tutan, qadınlara mülkiyyət, vərəsəlik hüququ verən din İslam olmuşdur. Biz qadınlar və qullar mövzusu üzərində ona görə dayanırıq ki, bioetika fəlsəfəsinin kökündə duran insan istismarı probleminin müsəlman hüququnda tarixən və ümumən mümkünsüzlüyünü sübuta yetirək.

Quldarlıq bəşəriyyət tarixində böyük bir ictimai formasiya dönməni təşkil edir və onun atavizminə, yəni gözlənilməz təzahürlərinə bəzən müasir dönməmizdə də rast gəlinir. Cahiliyyə üçün xarakterik olan quldarlıq İslamın təşəkkülü ilə get-gedə özünün həm hüquqi, həm də sosial bazasını tamamilən itirmişdir. Onsuz da, İslamdakı quldarlıq Spartak dönməninin, Qərb dünyasının quldarlığından kəskin şəkildə fərqlənirdi. Müsəlman aləmində qul ailəyə məxsus idi, onu döyən, təcavüz edən, həmçinin qul alveri edən şəxs Peyğəmbərin (s) hədisinə görə, insanların ən pisi sayılırdı. Yəhudi və xristianlarla müqayisədə müsəlman qullarının vəziyyəti daha yaxşı idi. Yəhudilərdə kölə qadınla yaxınlıq zina sayılırdı, belə cariyələr dərhal satılır və ya qovularaq səfalətə düşər olurdular. Xristianlarda qul qadından doğulan uşaqlar da qul və ya bastard (bic, vələdüzzina) hesab olunurdular. Halbuki müsəlmanlar belə hallarda nə cariyələrə, nə də doğulan uşaqlara alçaldıcı yanaşırdılar. Tarixdə cariyələrdən, kölə qadınlardan doğulmuş yüzlərlə sultanın, xəlifin, əmirin adlarını çəkmək olar ki, bu da müsəlman aləmində qulların diskriminasiyası haqqında yanlış təsəvvürləri yox etməyə yetər.

İslamın qadınlara verdiyi hüquq və mükəlləfiyyətlər onların ailə və cəmiyyətdə mövqelərinin möhkəmlənməsinə çox böyük yardım etmişdir. Kəbinin verdiyi imtiyazlar qadınları əxlaqsızlıqdan və zinadan müdafiə edir. Hətta poliqamik ailələrdə belə, hər qadının hüququ əlahiddə olaraq təsbit və təsdiq olunmuşdur. İqtisadi və mülki hüquqlar baxımından müsəlman qadınları Avropa qadınlarından daha üstün sayılırdı. Çünki onların ərləri belə, dinin qadınlara verdiyi imtiyazları dəyişdirmək qüdrətinə malik deyildirlər.

Dinin etik normaları ilkin tədrisdən başlayırdı və ən önəmli cəhət ondan ibarətdir ki, məktəb təhsil proqramlarının əsasən oğlanlar üçün nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, qızların da dini biliklər alması üçün hər cür imkan yaradılırdı. Qadınlar arasında məşhur hafizlərin, mühəddislərin, hətta sufilərin olması faktı sübut edir ki, İslamın hər bir kəsə verdiyi təhsil hüququ təkzibolunmazdır. Alim qadınlar haqqındakı məxəzlərdə çox maraqlı faktlarla rastlaşırıq. İmam Hüseyn ibn Əlinin (ə) qızı Səkinə ədəbi-siyasi dərəkədə mütaliə və poeziya dərsləri apararmış. Maliki məzhəbinin banisi imam Malik ibn Ənəsin (r.a) (713-795) qızı atasının kitabını yanlış oxuyanların səhvlərini təshih edərdi. XI-XII əsrin tanınmış şiə alimi Murtəza ibn Dai Həsəninin qızı Bint əl-Murtəza “Nəhcül-Bəlağə”ni o qədər mükəmməl bilirmiş ki, şeyx Əbdürrəhim Bağdadi onunla bu mövzuda məsləhətləşərmiş. Zeynəb bint Məkki (XII əsr) böyük bir elmi dərənəyin rəhbəriydi, onun mühazirələrinə çoxlu sayda alimlər toplaşarmışlar. Bəzi qadınlar, məsələn, Rabiyyə Ədəviyyə və Fatimə Nişaburi tarixdə sufi təriqətlərinin yaradıcıları kimi qalmışlar.

Bütün bunlar qadınlara verilən hüquqlarla yanaşı, təhsil sisteminin özəlliklərini nəzərə çarpdırən cəhətlərdir. Müsəlmanlar təhsildə etikanın və tərbiyənin nəzəri aspektlərinə xüsusi diqqət yetirirdilər. Dərsləklərdə etik-didaktik rəvayətlərə, Loğman, Gərməz, Cami, Büzürgmehr kimi abidlərin hekayələrinə böyük yer ayrılırdı. Etik aspektlər əslində neoplatonik təsirlərin

izlərini daşıyırdı, yalnız imam Qəzali onları sufi nöqtəyi-nəzərindən şərh edirdi. İmam Qəzalidən sonra etika və etik tərbiyə haqqında çoxlu sayda əsərlər, kitablar yazılmışdır. “Əxlaqi-Nasiri” və fars dilində yazılan saysız əxlaqnamələr müsəlman alimlərinin cəmiyyətin tərbiyəsinə verdiyi önəmin böyüklüyünü göstərir. Lakin bu da bir danılmaz həqiqətdir ki, onlardan heç biri etika və etik psixologiya sahəsində İmam Qəzalinin zirvəsinə qalxa bilməmişdir.

İslam dini dünyagörüşünə söykənən ərəbdilli zəngin İslam fəlsəfəsi VII-XI əsrlərdə öz klassik dövrünü yaşamış və İslam sivilizasiyası əsasında inkişaf edən bu fəlsəfənin bətnindən özünəməxsus davranış qaydaları, əxlaq normaları və prinsipləri sistemi doğmuşdur. Buna görə də bütün müsəlman dünyasının müqəddəs kitabı olan Qurani-Kərimi İslam etikasının əsası hesab etmək olar.

Eyni zamanda, Quran və sünnə bir-birini tamamladığından, adıçəkilən müsəlman etikası bunlardan hansısa birinin olmadığı halda tam dərk edilə bilməz. Klassik ərəb-müsəlman mədəniyyətində “müsəlman etikası” xüsusi sahə kimi mövcud olmasa da, daha çox elmi analiz xarakteri daşıyan Quran və sünnə bütövlükdə etik problemlərin daşıyıcısı hesab edilir. Buna görə də ən müasir bilik sahələrindən biri olmaqla insanları yeni ruhda düşündürən, onlarda həyata və öz əməllərinə yeni baxış formalaşdıran, elmi-fəlsəfi, bioloji və tibbi-praktik yönlü, təbiətə, insanlara və heyvanlara qəddarcasına yanaşma metodlarına qarşı mübarizə aparan, mərhəmət və xeyirxahlığa çağıran yüksək əxlaqi-mənəvi dəyərləri təbliğ edən bir ideologiya kimi inkişafa başlayan bioetikanı bu kontekstdə araşdırmaq olduqca zəruridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Qurani-Kərim (Azərbaycan dilinə tərcümə edən: Z.Bünyadov, V.Məmmədəliyev). Bakı: 2008.
2. Əbu Nəsr əl-Fərabi ət-Turki. Elmlərin təsnifatı. Bakı: “Adiloğlu”, 2006.
3. Məmmədəliyev V. Quran və Elm. Bakı: “Qismət”, 2006.
4. Sədiyani İ. Adını Arayan Coğrafiya. İstanbul: Özdönüş yayınevi, 2009.
5. Биоэтика на рубеже тысячелетий / Материалы 5-го Всемирного Конгресса по биоэтике (Лондон, 2000). Журнал «Медицинское право и этика», № 2, 2001.
6. Дайри Ахмед. Новая эра в биомедицине: какова позиция мусульман? / www.islamonline.net
7. Зарринкуб А. Хосейн. Исламская цивилизация (пер. с фарси). М.: Андалус, 2004.
8. Кныш А.Д. Мусульманский мистицизм. М-СПб.: «Диля», 2004.
9. Мамедов В., Мамедов Р., Мустафаева А. Религиозные учения и морально-правовые критерии биоэтики / 29.11.2011. www.ihr-az.org
10. Мец А. Мусульманский Ренессанс. М.: «Наука», 1973.
11. Мухаммед Халифа Хасан. Ислам по отношению к другим религиям. Центр иностранных языков при Каирском Университете, 2004.
12. Мухамедова З.М. Исламская биоэтика в историческом аспекте / Сайт Ташкентской Медицинской Академии: www.rpam.uzsci.net
13. Факхер Бен Хамида. Мусульманская мораль, медицина и биотехнологии // Сайт Российского Комитета по биоэтике при UNESCO, 2009.

Гамар Ханум Джавадлы

ИСЛАМСКИЙ ФАКТОР В ФОРМИРОВАНИИ МЕДИЦИНСКОЙ ЭТИКИ

РЕЗЮМЕ

Мусульманская медицина исторически формировалась и развивалась в соответствии этическими концепциями Ислама. Достижения мусульманской медицины воссоединившись с исламской юриспруденцией и моралью, содействовали зарождению новых биоэтических теорий. В статье рассматриваются обстоятельства возникновения и исторические этапы развития исламской биоэтической мысли.

Gamar Khanim Javadly

ISLAMIC FACTOR IN THE FORMATION MEDICAL ETHICS

SUMMARY

Islamic medicine has historically shaped and developed in accordance with the ethical concepts of Islam. The achievements of Islamic medicine, reunited with Islamic law and ethics and contributed to the emergence of new bioethical theories. The article pointed out the evolution of Islamic biological thought and its historical stages.